

VÄSTERÅS HISTORIA

FRÅN KLOSTER TILL INDUSTRI

I Gustav Vasas fotspår

Gustav Vasa var kung i Sverige 1523-1560. Under hans regeringstid lades grunden till det moderna Sverige. Han bröt den katolska kyrkans makt, gjorde Sverige till ett protestantiskt land och han införde arvkungadömet. Dessa beslut har stark anknytning till Västerås.

Det var också i Västerås som Gustav Vasa besegrade danskarna i flera slag på våren 1521. Gustav Vasa har haft stor betydelse för Västerås men kanske har Västerås haft ännu större betydelse för Gustav, både innan han blev kung och därefter.

Denna promenad följer i några av de spår Gustav Vasa lämnat efter sig i dagens Västerås.

1. Slottet

Foto: Andrea Linerstad

Västerås slott är strategiskt beläget på en udde vid Svartåns utlopp. Slottet nämns i källorna för första gången 1396. Dess äldsta del är det nordöstra hörnet, som från början var en tornliknande byggnad. Genom århundradena har slottet byggts om och till många gånger. Från 1700-talet har länets landshövdingar bott där och under 1900-talet, fram till 2009, fanns Västmanlands läns museum i lokalerna.

Redan innan Gustav Vasa valdes till kung 1523 lämnade han spår i slottet. Striderna mellan Gustavs trupper och kung Kristians danska soldater i Västerås i april 1521 avslutades med att de danska soldaterna belägrades inne i slottet under tio månader följande höst och vinter. De släpptes bara ut en gång för att begrava sina döda. Vid utgrävningar har skelettdelar från fem personer, både kvinnor och män, hittats inne på borggården. Fynden är daterade till 1500-talets början och kan vara döda från den långa belägringen.

Gustav var ofta i Västerås under sin regeringstid, då staden var i rikspolitikens centrum. Här hölls reformationsriksdagen 1527 och arvsriksdagen 1544, två riksdagar som skapade nya förutsättningar för det framtida Sverige.

På riksdagen 1544 bestämdes att Sverige skulle bli ett arvrike. Tidigare hade kungen valts av riksrådet, men nu skulle hans manliga arvingar arva kronan i rakt nedstigande led. Äldste sonen Erik utsågs till förste arvprins under en pompig ceremoni utanför Västerås

slott. Till hans ära byggdes en kungsvåning i slottets östra länga.

Nästan trettio år senare inreddes våningen som fängelse till Erik, som redan tidigt gjorde sig osams med sin yngre bror Johan. Schismen förvärrades under perioder när Erik var psykiskt sjuk. När han lät mörda flera personer ur högadeln avsattes han 1568 och Johan blev kung. Från juni 1573 till oktober 1574 satt Erik fängslad och hårt bevakad i ett rum i Västerås slott. Han flyttades sedan till Örbyhus slott i Uppland, där han dog i februari 1577. Enligt traditionen förgiftades han av sina bröder Johan och Karl, som beordrat arsenik i hans ärtsoppa. Erik ligger begravd i Västerås Domkyrka.

2. Byst av Gustav Vasa

Foto: Andrea Linerstad

Gjord av Carl Gustaf Qvarnström (1810-1867) i brons och granit 1864.

Bysten av Gustav Vasa är det första offentliga konstverket i Västerås. Den placerades på den plats man trodde att dominikanerklostret en gång legat. I klostret, som skulle det visa sig, hade legat på Stadshusets plats, hölls 1527 års reformationsriksdag, vilket skulle uppmärksammas. Konstverket stod klart 1864 och under pompiga ceremonier tågade stadens ledande borgare i procession till statyn, som avtäcktes under tal, sång och musik. På

kvällen gavs festmiddag på rådhuset och därefter supé på slottet.

Samtidigt uppkallades parken efter Gustav Vasa och blev Vasaparken. Sedan Gustav Vasas dagar på 1530-talet hade området varit kungsträdgård där grönsaker och frukt odlats till slottets försörjning. Trädgården hade Gustav i sin tur övertagit från dominikanerklostret som brukat den sedan 1200-/1300-talet. De flesta borgar och slott som Gustav Vasa kontrollerade fick under hans regeringstid en rejäl trädgård. Kungen engagerade sig personligen i hur odlingarna sköttes och vad som odlades eftersom han var mycket intresserad av både hushållning och ekonomi.

I Vasaparkens södra del, vid Svartån fanns sedan 1500-talet stadens stångjärnsväg. Den hade stor betydelse för Västerås. Vågpengarna gav viktiga inkomster till staden. Lastning, lossning och vägning försörjde många västeråsare och tog mycket tid i anspråk. Handelsbodar, krogar och härbärgen hölls igång av alla som fraktade varor till och från staden.

3. Dominikanerklostret

Foto: Andrea Linerstad

År 1244 grundades ett dominikanerkonvent i Västerås. Klosteret byggdes i tegel på en ö i Svartåns utlopp. Dominikanerbröderna var inga munkar i traditionell bemärkelse utan en samling katolska präster som läst teologi och retorik vid de stora universiteten i Europa i syfte att kunna predika väl. De levde tillsammans i klosterliknande former utan personliga eller gemensamma ägodelar och de försörjde sig bland annat på tiggurvandringar, ända upp i Dalarna. För att nå så många som möjligt predikade de på gator och torg, vid marknader och andra folksamlingar. Predikande bröder syntes på Västerås gator i svepande svarta kåpor över en vit dräkt, en klädsel som gav dem tillnamnet svartbröder. Eftersom de var belästa, högt utbildade katoliker hörde de till det medeltida samhällets intellektuella elit. Dit hörde även domkyrkans högre prästerskap med biskopen i spetsen.

Klostret byggdes i samma stil som de flesta kloster under medeltiden. Byggnaderna placerades runt en innergård där en pelargång löpte längs innerväggarna. Kyrkan utgjorde den norra längan, kök och matsalar den södra. I östra längan fanns kapitelsalen, vars grundstenar är synliga idag. Traditionen säger att det var i kapitelsalen som reformationsriksdagen hölls 1527, då Gustav Vasa bröt med katolska kyrkan och införde den lutherska läran. Nyare rön tyder på att riksdagen istället hölls i klosterkyrkan, som kunde ta emot mycket folk.

Riksdagen 1527 är en av Sveriges allra första riksdagar. Alla fyra samhällsständerna var representerade: bönder, borgare, präster och adel. Gustav Vasa hade kallat till riksdagen som hölls vid midsommartid 1527. Uppslutningen var stor av både högadel, kyrkfolk, borgare och bönder. På uppmaning av Gustav hade högadeln med sig vapnare och soldater. Meningen var att de skulle svära lojalitet till kungen och med vapenskrammel stämma ett begynnande uppror i Dalarna. Kungen behövde också adelns uppbackning i det stora beslut han genomdrev på riksdagen, nämligen att dra in alla kyrkans gods och gårdar under världslig kontroll. Biskoparna uteslöts också från riksrådet och den katolska kyrkan hade därmed gjorts maktlös i svensk politik.

Klostret stängdes vid påsktid 1528, som ett led i reformationen. Dominikanerbröderna skingrades och byggnaderna revs. Teglet från klostret bars tvärsöver ån till slottet, som Gustav Vasa började renovera och bygga till.

4. Domkyrkan

Foto: Daniel Eriksson

Västerås är huvudort i ett av Sveriges äldsta stift, som omfattar Västmanland och Dalarna.

Västerås Domkyrka invigdes troligtvis 1277 och var från början en katolsk Vårfrukyrka tillägnad jungfru Maria. Den byggdes i tegel, då ett nytt och dyrt material. Förmodligen fanns en tidigare kyrka i sten på samma

plats. Genom århundradena har Domkyrkan byggts på och om. Nuvarande form fick den på sent 1400-tal. Dagens tornspira är dock yngre, från 1696 och ritad av Nikodemus Tessin d y. Den förra spiran hade skadats svårt av ett blixtnedslag.

Trots att det medeltida Västerås bara hade knappt tusen invånare fanns det flera kyrkor redan under 1300-talet. Förutom Domkyrkan fanns Dominikanerklostrets kyrka och sockenkyrkorna S:t Nicolai och S:t Ilian. Från Stora Torget räknat låg alla kyrkor inom en radie på tvåhundra meter.

Domkyrkans tak skadades svårt av brand vid striderna mellan Gustav Vasas dalkarlar och Kung Kristians danska trupper våren 1521.

Under tidigt 1500-tal hamnade kyrkan och biskoparna i stormens öga. Gustav Vasa drev på reformationen och brytningen med den katolska kyrkan. Eftersom både Bergslagen och Dalarna, där motståndet mot reformationen var starkt, hörde till Västerås stift blev det viktigt för Gustav Vasa att kontrollera biskopsstolen i Västerås.

Gustav Vasa efterträddes 1560 av sin äldste son Erik, som efter sin död 1577 begravdes i Västerås domkyrka. Den första graven var rätt oansenlig och placerad under golvet i koret. På 1700-talet hade den förfallit och en ny ordnades i en marmorsarkofag skänkt av Gustav III.

5. Stora torget

Foto: Daniel Eriksson

Stora Torget är en av de äldsta platserna i Västerås. Här låg rådhuset och runt torget har stadens hantverkare och köpmän av tradition haft sina bostäder och handelsgårdar. Vid torget korsar de nord-sydgående handelsvägarna mellan Bergslagen och Mälaren den politiskt viktiga vägen i väst-östlig riktning där Eriksgatan gick under medeltiden.

På torget stred Gustav Vasas uppbåd av dalkarlar, adelsmän och tyska legoknektar mot kung Kristians danska soldater den 20 april 1521. Gustav Vasas krönikör Peder Svart har målade beskrivit förloppet, men långt senare och i syfte att framställa den blivande kungen som den store hjälten, trots att han inte alls deltog i striderna. Det finns alltså anledning att ta krönikans berättelser med en nypa salt. Enligt Peder Svart hade sammandrabbningarna mellan Gustavs här och Kung Kristians danska soldater inne i Västerås föregåtts av några drabbningar strax utanför, när danskarna mötte Gustavs här som kom marscherande norrifrån. I Badelunda möttes de för första gången och än idag hittas både pilspetsar och kanonkulor i åkrarna runt Tibble storgård. Nästa strid stod utanför det dåtida Västerås, ungefär vid dagens Östra Kyrkogård. Danskarna gick till anfall men Gustavs trupper slog tillbaka och striderna fortsatte inne i Västerås. Peder Svarts krönika berättar detaljerat om hur striderna böljade fram och tillbaka på Långgatorna och på Smedjegatan. Danskarna drevs åt söder och sökte skydd i klostret och i slottet, men dessförinnan hade de tänt eld på staden.

Nu trodde Gustavs här att de segrat och koncentrerade sig på att rädda krogarnas förråd av vin, mjöd och öl, som hotades av elden. Samtidigt passade de på att fira segern. Gustav, som hade väntat ut striden i S:ta Ursulas kapell strax norr om staden, insåg faran i att ta ut segern i förskott. Han gick därför runt bland sina män och slog sönder alla vin- och öltunnor.

Danskarna gjorde ännu en framstöt men efter en hård batalj på Stora torget tog de till flykten och gömde sig på nytt i klostret och i slottet. Först efter en tio månader lång belägring lyckades Gustav Vasa ta slottet från kung Kristians soldater.

När Gustav intagit Västerås slott innebar det också att han fick Sala silvergruva. Sedan 1521 hade han också Koppargruvan i Falun.

6. Bondtorget

Foto: Daniel Eriksson

Bondtorget är den västra delen av Västerås torg. Under dess kullerstenar döljer sig en tidig kristen begravningsplats, från 1000-talet, kanske äldre. Redan på 1200-talet var begravningsplatsen igenlagd och överbyggd av hus, något som ännu förbryllar arkeologerna. Varför har den övergivits?

Bondtorgets kullriga stenar döljer även andra spännande hemligheter. När ett av de rosa husen brann 1972 hittades en byggnad därunder. Mellan dess tak och vägg hade någon stoppat undan en stor silverskatt på drygt 16000 silvermynt (de vägde tillsammans 18 kilo). Myntens ålder, det äldsta från 1412 och det yngsta daterat 1518 tyder på att skatten gömts tidigt 1520-tal. De flesta mynten var präglade i Västerås och ännu inte använda. Troligtvis var det silver från Sala silvergruva som myntslagits då det var tidigare bestämt att salasilvret bara fick myntas i Västerås och Stockholm. Det kan ha varit vara myntmästaren i Västerås som gömde skinsäckarna med mynt på det säkraste stället han visste, när striderna rasade runt om i staden mellan Gustav Vasas trupper och Kung Kristians II soldater våren 1521. Men varför hämtades aldrig skatten?